

УДК 343.23

В.І. Шахун

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ЯК ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ

Характерною рисою сучасної кримінологічної науки є помітне зростання уваги до вивчення закономірностей впливу політичних, соціальних, правових, психологічних факторів на стан злочинності в Україні. Головними джерелами нових проявів злочинності та її видозмін на сучасному етапі суспільного розвитку України стала поспішність соціальних і політичних змін, до яких країна виявилась не готовою. Серед таких трансформацій суспільства кримінологічно значущими, на нашу думку, є недосконалість державного устрою, виборчого законодавства, належним чином не підготовлений перехід від планової до ринкової економіки. Втрата соціальних досягнень призвела до загострення антагонізму між бідністю і багатством, який став одним з головних чинників протиправної поведінки більшості членів суспільства. На тлі цих перетворень людина перестала відчувати себе особистістю в суспільному середовищі, набуваючи крайньої межі індивідуалізації. Характеризуючи нинішню криміногенну ситуацію в Україні, необхідно зауважити, що вона як за масштабами, так і впливу на суспільство, являє собою якісно новий феномен.

Дійсно, криміногенна ситуація, що склалася в Україні вимагає необхідність більш об'єктивного, глибокого і всебічного, чим це робилося раніше, погляду на численні проблеми кримінологічної профілактики. В Україні наростає протиріччя між інститутами влади і суспільства. Інколи складається враження, що у нас взагалі існують дві країни. Причому, одна країна намагається вижити, друга – живе в якомусь іншому вимірі, де інші пріоритети, цінності, інша система координат. При цьому, система зворотного зв'язку взагалі відсутня, а влада поступово набуває рис антинародного режиму.

Незалежно від форми державного устрою політичної системи всі соціальні процеси і явища, які в ньому відбуваються тісно між собою пов'язані і взаємозалежні. Протиправна поведінка як негативне соціальне явище стала наслідком існуючих економічних відносин, політичних процесів, стану правової системи. У наслідок суттєвих прорахунків у державотворенні та побудові економіки Україна втратила можливість забезпечити безпеку у суспільстві.

До того ж в Україні, по суті, розвалена система протидії злочинності. Держава протягом тривалого часу так і не спромоглась розробити будь-яку ідеологію, як комплекс цінностей, на які б мало орієнтуватися суспільство. І як наслідок, більша частина людей виявилась втягнутою у протиправну поведінку, яка супроводить їх народження, отримання освіти, кар'єру і, навіть, смерть. Негативні перспективи являє собою протиправна поведінка дітей, які досягли підліткового віку.

Очевидно, що вирішення економічних проблем автоматично не спричинить моральне і кримінологічне благополуччя в Україні. У будь-якому суспільстві існує певна частина людей, які не задоволені своїм матеріальним станом, з

особливостями психологічних і соціальних відносин, генетичними аномаліями тощо. Це означає, що певний рівень злочинності буде існувати завжди.

При цьому необхідно виходити з методологічної тези, що зміна форм власності і розвиток ринкової економіки не передбачають знищення соціально-правового контролю, навпаки, ці процеси передбачають чіткі правові установки. Окрім цього, економічні реформи не повинні мати метою 25-30-ти кратний розрив між багатими і бідними, як це відбувається в Україні. Таким чином, відсутність науково обґрунтованої системи економічних перетворень послужило причиною втрати більшістю законослухняного населення грошових заощаджень, звичних раніше соціально-економічних прав і гарантій. Злиденність значної частини населення, посилення соціально-економічної диференціації (в тому числі, за рахунок, кримінального збагачення), втрата громадянами віри в дієздатність владних структур захищати їх життєво важливі інтереси, відсутність практики проведення наукових кримінологічних експертиз – все це, об'єктивно сприяє тому, що значна частина населення обирає варіанти протиправної поведінки.

Теорія протиправної поведінки як невід'ємна складова аналізу суспільних процесів не може бути відстороненою від цих методологічних новацій. Особливої ваги відповідна констатація набуває за умов, коли йдеться про аналіз трансформаційних процесів сучасного українського суспільства, основному суб'єкту якого – людської особистості притаманна складана внутрішня структура, коли кожен з цих суб'єктів може поводитися за однакових умов по різному.

Необхідність радикального оновлення методології кримінологічного аналізу відповідно до принципів складних систем визначається, насамперед, саме цією обставиною. У моєму розумінні ключовою позицією у такому оновленні є переорієнтація кримінологічного аналізу злочинності на першооснову, де ключовим є протиправна поведінка. Одним словом від узагальнених підходів до аналізу злочинності, до вивчення протиправної поведінки індивідуалізованої особи. Йдеться про надзвичайно складні, ще належним чином не осмислені кримінологічною наукою процеси, пов'язані з набуттям пост матеріальними потребами та інтересами людини провідного значення, з персоніфікацією особистості як суб'єкта протиправної поведінки.

Дискусії навколо цієї проблеми поляризували думки вчених щодо вивчення феномена злочинності та факторів, що на неї впливають. У різні роки видано низку наукових праць відомих учених, які сформуливали сучасні напрями вивчення злочинності та засоби протидії їй. Серед них варто згадати Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.В. Голіну, В.К. Грищука, І.М. Даньшина, О.М. Джужу, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.М. Литвака, О.Ф. Лопушанського, А.П. Тузова, В.А. Тулякова, І.К. Туркевич, П.Л. Фріса, та багатьох інших.

Одним із факторів, що впливають на протиправну поведінку, є суттєва втрата авторитету державної влади через хронічне невиконання нею взятих зобов'язань. Зокрема, задеклароване чотири роки тому здійснення адміністративної реформи та закріплене у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям". Віддамо належне, ідеєю адміністративної реформи

періодично переймалася не одна урядова команда, наслідком чого, як правило, ставало збільшення кількості чиновницького апарату. Тим часом події останніх місяців поточного року у різних сферах економічного і суспільно-політичного життя супроводжуються дедалі більшими труднощами, пов'язаними передусім з недосконалістю існуючих в Україні механізмів організації влади.

Доводиться шкодувати, що Україна так і не приступила до реалізації розробленої Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права Концепції реформування кримінальної юстиції, тим більше, що нинішня її модель давно вичерпала свої можливості і суперечить політичним, економічним та соціальним реаліям розвитку держави. Зазначені вище державні інститути продовжують працювати за старими методами, сформованими ще у довоєнний період минулого століття. Влада неодноразово намагалася здійснити реформу у цій сфері, але, як у нас прийнято, все зводилось лише до косметичних змін та вимивання найбільш професійного ядра працівників. Таким чином, держава не забезпечила належного рівня управління реформами і втратила контроль над кримінальною ситуацією, повернути який доволі складно. Визначальним тут є формування нових кримінологічних теорій, які сприяли б реформам та забезпечили надалі більш ефективну роботу органів кримінальної юстиції.

В останні роки юридична наука зробила відчутні кроки щодо принципового оновлення теоретичного інструментарію системних досліджень адаптації метафізичних та синергетичних засад аналізу методології кримінологічних досліджень. Подана доповідь є по суті спробою застосування принципів відповідної методології до сучасних виявів протиправної поведінки, яка практично не вивчалась кримінологічною наукою і поступово набуває загрози національній безпеці. Зауважимо, що ми не претендуємо на створення якоїсь нової теоретичної моделі протиправної поведінки, а лише намагаємось привернути увагу до вимоги сучасності, пов'язаною зі зростаючою злочинністю, прогресуючими правопорушеннями, іншими трансформаціями, які впливають на злочинність і стосуються реалізації логіки суспільного розвитку. Щоб зрозуміти сутність поставленої проблеми, спробуємо знайти відповідь на цілком природне запитання: Чому, незважаючи на значну кількість кримінологічних досліджень, чимало з яких відзначені докторськими ступенями, практично жодного разу, за останнє десятиріччя, не лише науковцями, а й прикладним аналітикам не вдавалося завчасно передбачити розгортання кримінальних процесів в Україні? Звісно, в кожному конкретному випадку можуть мати місце найрізноманітніші пояснення, однак серед них слід виділити головне – відсутність фундаментальних досліджень причин злочинності, як складного за своїм змістом системного явища, що не обмежується параметрами суто кримінологічних детермінантів. Ця ж обмеженість дається взнаки і при визначенні специфіки протиправної поведінки, яка й формувала зростання злочинності останніх десятиріч. Можна вести мову про вплив на злочинність економічних, соціологічних, правових монетарних чинників. Однак, кожен з цих, достатньо значущих чинників, взятий відособлено, не може претендувати на виявлення загальних закономірностей впливу на злочинність як функціонального системного явища. Все це

нині є доволі очевидним, що з усією повнотою підтверджує стан злочинності в Україні. І наука, природно, не має права цю очевидність обминати.

Саме тому, ми порушуємо проблему методологічного оновлення наявного інструментарію аналізу феномену злочинності, який сформувався у вітчизняній кримінологічній теорії. Центральним у цьому нами вбачається проблема наукових обґрунтувань субординації різноманітних типів протиправної поведінки, їх втілення на рівнях міжсистемних і субсистемних трансформацій, які у реальній дійсності взаємодіють одна з одною, формуючи на цій основі структурну цілісність злочинності, її динамічні закономірності. Можна сперечатися з приводу впливу на злочинність, щодо меж такого впливу, притаманну сучасним економічним, соціальним і правовим трансформаціям, однак в усіх випадках ми ведемо мову про причини і умови протиправної поведінки, яка формує амплітуду її впливу на злочинність. Для більшої аргументації авторської позиції звернемось до визначення ключових категорій, які використані в роботі.

Останнім часом з'явилась низка наукових праць, достатньо авторитетних вчених-правознавців, де увага зосереджується на визначенні правової реальності. Так, правова реальність, за словами С.І. Максимова, складається з наступних рівнів (форм буття права): 1) світу ідей (ідеї права); 2) світу знакових форм (правові норми й закони); 3) світу взаємодії між соціальними суб'єктами (правове життя). Кожний з цих рівнів, відповідно, має специфічні тимчасові характеристики¹.

В свою чергу Оборотов І.Г. висловлює сумніви щодо такого визначення і вказує на наявність проблеми можливої неузгодженості цих трьох різновидів правової реальності, внаслідок чого правові ідеї, законодавство й правова поведінка виявляються незбалансованими, а право в цілому втрачає левову частку від здатності до впорядкування.

Поділяючи точку зору відомого вченого зауважимо, що правова реальність має поставати як щось ціле, монолітне, де ця монолітність забезпечується внутрішньою єдністю і погодженістю між вищезгаданими пластами правової реальності. За справедливим зауваженням О.В. Петрова "Будь-яка емпірична правова реальність за зовнішньої многоликостю і динамічністю виявляє незмінний стрижень; містить в собі те необхідне, що робить її, де б і коли б вона не існувала, самототожньою, рівною, адекватною самій собі"².

Тим часом, під протиправною поведінкою прийнято розуміти поведінку, яка порушує встановлений у державі правопорядок і може виражатися як у діях, так і у бездіяльності фізичних або юридичних осіб³.

Спираючись на думку авторитетних вчених, спробуємо визначити протиправну поведінку як правову реальність у контексті даної публікації На наш погляд,

¹ Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук. – Харків, 2002. – С. 21.

² Петров А.В. О методологических подходах к определению категории сущности права / Петров В.А. // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского (Серия право). – 2003. – Вып. 1.

³ Оніщенко Н.М. Протиправна поведінка / Н.М. Оніщенко // Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко [та ін.]. – К.: Укр. Енцикл., 2003. – Т.5: П-С. – С. 175.

правова реальність – це сукупність правових норм та інших (як позитивних, так і негативних) проявів права, які характеризують реальний рівень існуючої юридичної дійсності. А юридична дійсність в Україні така, що протиправна поведінка стала нормою життя для переважної більшості членів суспільства, яке змирилось до проявів протиправної поведінки усіх гілок влади на усіх її рівнях.

За таких умов, ми висуваємо гіпотезу про те, що толерантне ставлення суспільства до протиправної поведінки закладають умови її поступової трансформації у злочин.

Звісно йдеться лише про тенденції наукового пошуку, про процеси, які ще не набули завершених форм і відображають специфіку суспільних трансформацій у сучасній Україні.

У контексті висловленого, можна вести мову про процеси, які відображають утвердження якісно нових за своїм змістом основ кримінологічної профілактики – врешті-решт, кримінології людини.

Саме такі підходи можуть дати відповідь: Чому в Україні система протидії злочинності існує виключно у працях вчених? Уже сама постановка питання про перспективи сучасних кримінологічних трансформацій потребує внесення принципових коректив у методологію вивчення протиправної поведінки. Мається на увазі подолання однобічності кримінологічного детермінізму на принципах якого формуються нинішні теоретичні уявлення щодо логіки природи злочинності. Не заперечуючи існуючі методологічні підходи, все ж, зауважу, що вони не можуть абсолютизуватись.

Таким чином, наведене дає всі підстави дійти таких висновків:

1) протиправна поведінка набула в Україні правової реальності. Причому форм протиправної поведінки безліч, і вона стала звичною для більшої частини суспільства. Вона змінюється залежно від багатьох чинників, пристосовуючись до змін у суспільстві. Цей безупинний процес руху і зміни відбуватиметься допоки існує людство. Наукові відкриття останніх років у галузі фізики, фізіології, біології змінюють наше уявлення про походження людини і мотиви її поведінки. Визнання факту існування субстанції, яку прийнято іменувати душею, та обдарованість окремих людей передбачати майбутнє тієї чи іншої людини відкривають нові можливості прогнозувати поведінку людини, в тому числі й протиправну.

Зрозуміло, окремі форми проявів протиправної поведінки можна прогнозувати, враховуючи досвід країн, що вже пройшли відповідну стадію розвитку. Проте на практиці це робити доволі складно, навіть за умови, коли ті чи інші форми злочинності мали б неодмінно з'явитися. Безумовно, кримінологи та політики повинні були передбачити, що зі зміною суспільно-політичного устрою в Україні протиправна поведінка набуватиме нових форм. Прогнозувати появу нових форм протиправної злочинності, хоч і складно, проте цілком можливо. Як відомо, злочинність не стоїть на місці. У злочинному середовищі є багато по-своєму талановитих людей, які використовують для своїх протиправних діянь найсучаснішу техніку і новітні технології. Законодавство завжди відставатиме

від кримінальної оцінки нових форм злочинності й чинитиме обмежений вплив на криміногенну ситуацію в суспільстві;

2) зростання безробіття, що призвело до криміналізації різних верств суспільства, збільшення кількості самогубств викликали вороже ставлення до соціальних змін і загальну агресивність. Втрата соціальних традицій, моральних норм стала наслідком відмови від традиційних цінностей, розвитку аномії у суспільстві, поширення протиправної поведінки у всіх сферах життя. Надзвичайно велика кількість осіб, які вчинили правопорушення і не понесли встановленої законом відповідальності, набуває в Україні загрозливих розмірів і може перерости в масові заворушення. Таке становище можливе за умови, коли не вживатимуться невідкладні заходи щодо подолання різниці між кількістю зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини та притягненням винних до відповідальності, серед яких майже третина, що вчинили їх повторно. Необхідно зауважити, що в Україні покарання у вигляді позбавлення волі не повною мірою виконує свої функції, позаяк кількість зареєстрованих злочинів від нього майже не залежить;

3) подальший розвиток кримінологічної науки в Україні має спиратися на синергетичні підходи, тобто на міждисциплінарне поле досліджень, врахування загальних принципів, які керують поведінкою систем, що самоорганізуються. У межах цієї парадигми за умови запровадження нових методів дослідження та відповідного понятійного апарату варто очікувати на появу нових теорій, що пояснюють злочинність. При цьому бажано, щоб вчені не віддавали повну перевагу якомусь конкретному науковому напрямку і не боялись конкуренції теорій. Саме різновекторні підходи дають змогу подати справжній стан злочинності в Україні. Практичний бік реалізації наукових кримінологічних теорій має полягати у втіленні отриманих результатів у діяльність органів державної влади, обов'язком яких є протидія злочинності, забезпечення прав і свобод громадян.

Література

1. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук. – Харків, 2002.
2. Петров А.В. О методологических подходах к определению категории сущности права / Петров В.А. // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского (Серия право). – 2003. – Вып.1.
3. Оніщенко Н.М. Протиправна поведінка / Н.М. Оніщенко // Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко [та ін.]. – К.: Укр. Енцикл., 2003. – Т.5: П-С. – С. 175

Анотація

Шакун В.І. Протиправна поведінка як правова реальність. – Стаття.

Криміногенна ситуація, що склалася в Україні вимагає необхідність більш об'єктивного, глибокого і всебічного, чим це робилося раніше, погляду на численні проблеми кримінологічної профілактики. Протиправна поведінка як негативне соціальне явище стала наслідком існуючих економічних відносин, політичних процесів, стану правової системи. У наслідок суттєвих прорахунків у державотворенні та побудові економіки Україна втратила можливість забезпечити безпеку у суспільстві.

Ключові слова: протиправна поведінка, відповідальність

Summary

Shakyn V.I. Unlegal conduct as a legal reality. – Article.

The criminogenic situation which has developed in Ukraine demands more objective, deep and all-round a sight at numerous problems of criminological preventive maintenance. Illegal behavior as the negative social phenomenon became a consequence of existing economic relations, political processes, and conditions of legal system. In a consequence of essential miscalculations in creation of the state and economy construction Ukraine has lost possibility to provide safety in a society.

Key words: deviant behaviour, criminal responsibility

УДК 343.2.01

Е.Л. Стрельцов

ЗАДАЧИ, ФУНКЦИИ И МЕХАНИЗМ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Уголовное право по своему назначению является составной частью социального контроля, который должен существовать в любом цивилизованном обществе. В целом социальный контроль, как известно, представляет собой совокупность механизмов и процессов, которые позволяют обществу обеспечить нормативно упорядоченное поведение граждан. В этом процессе, как принято считать, в сложной интерпретации воплощаются и сознательная управленческая деятельность (социальное управление и правовое регулирование), и, условно говоря, стихийные механизмы регулирования поведения (обычаи, традиции и т.п.). Общество и индивид, гражданин и государство – таковы взаимодействующие элементы системы социального контроля [1, 9]. В таких условиях криминализация и декриминализация, иные подобные процессы, как важные составляющие общей системы социального контроля, всегда должны надлежащим образом отражать, преломлять через свою сущность и официально закреплять намерения государства в сфере противодействия преступности.

Однако, это общие методологические подходы к пониманию содержания уголовного правового воздействия. Для того, чтобы раскрыть это содержание, наиболее точно сформулировать задания, которые общество может поставить уголовному праву, необходимо выделить задачи, функции и механизм уголовного права.

Начать это анализ следует начать с общего определения уголовного права. Уголовное право традиционного понимается как отрасль публичного права, которое регулирует особые отношения между государством и гражданами, складывающиеся посредством того, что именно государство определяет, какие посягательства против социального правопорядка является преступлениями, и какие меры воздействия следует применить к лицам, которые их совершают. Если говорить более просто, то уголовное право эта такая отрасль публичного права, которая существует для защиты общества от наиболее общественно опасных посягательств. Его основные положения, как представителя континентального типа права, закреплены в: ч. 3 ст. 3 УК “Преступность деяния, а также